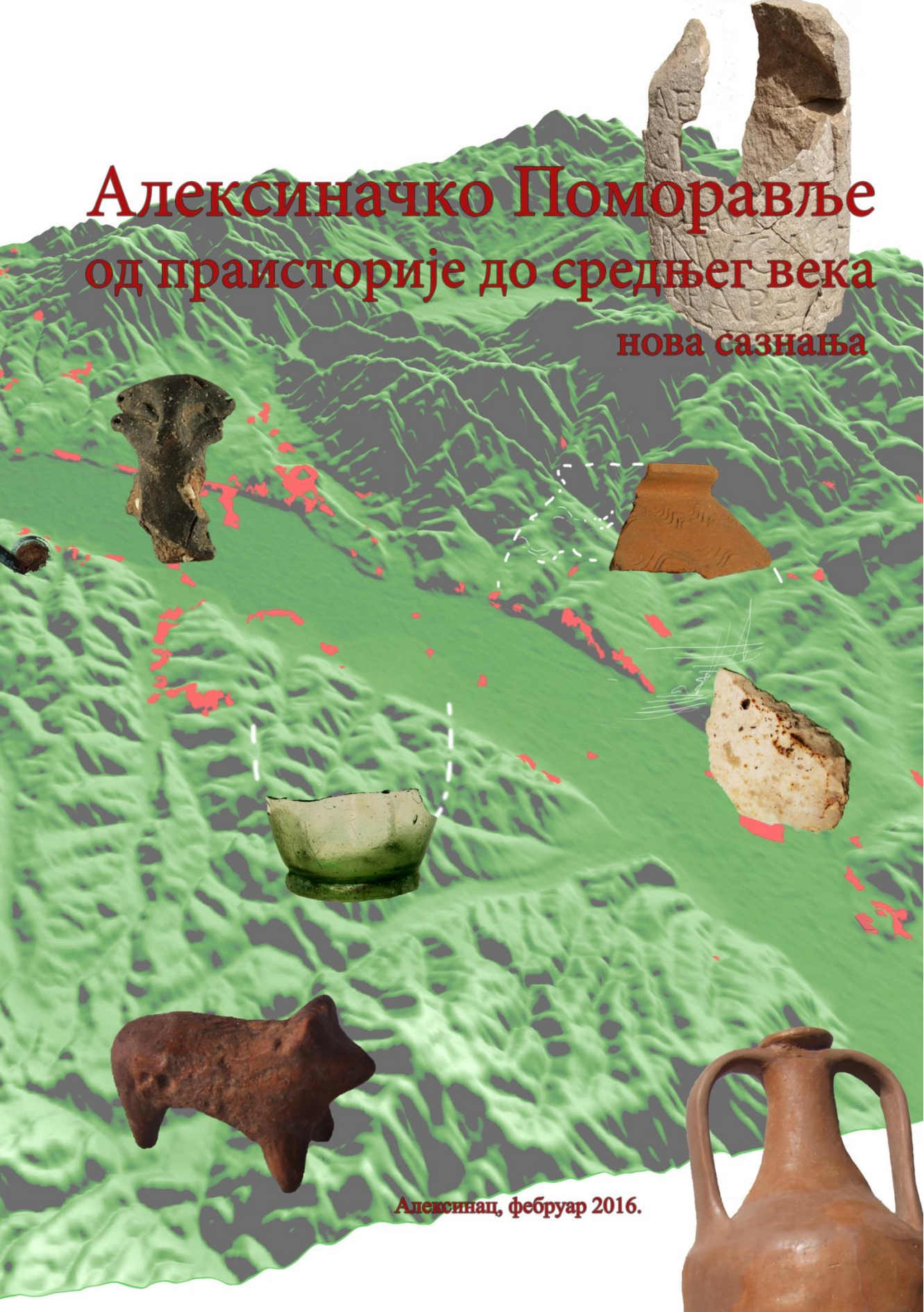

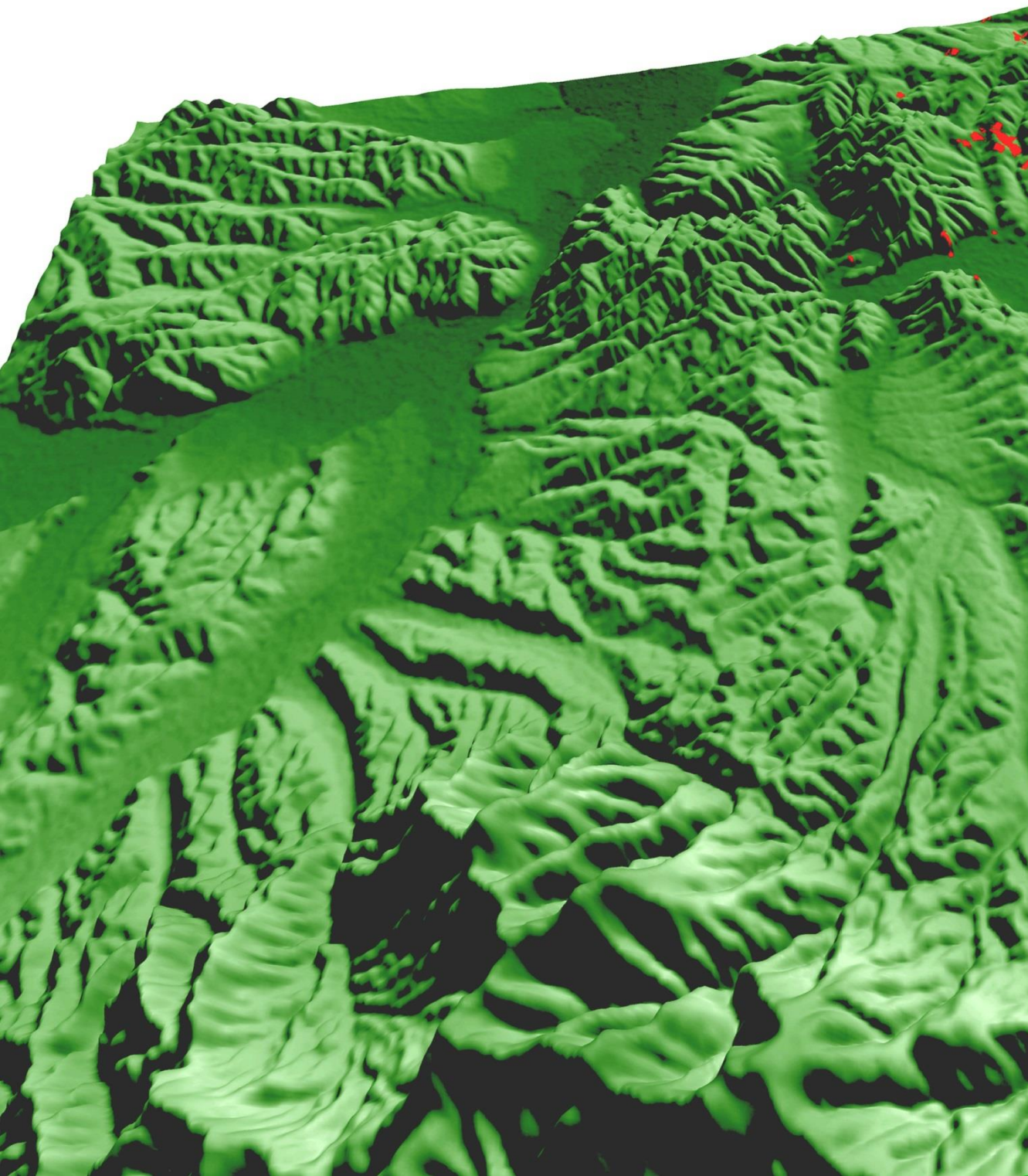
Алексиначко Поморавље од праисторије до средњег века

НОВА САЗНАЊА

Алексинац, фебруар 2016.

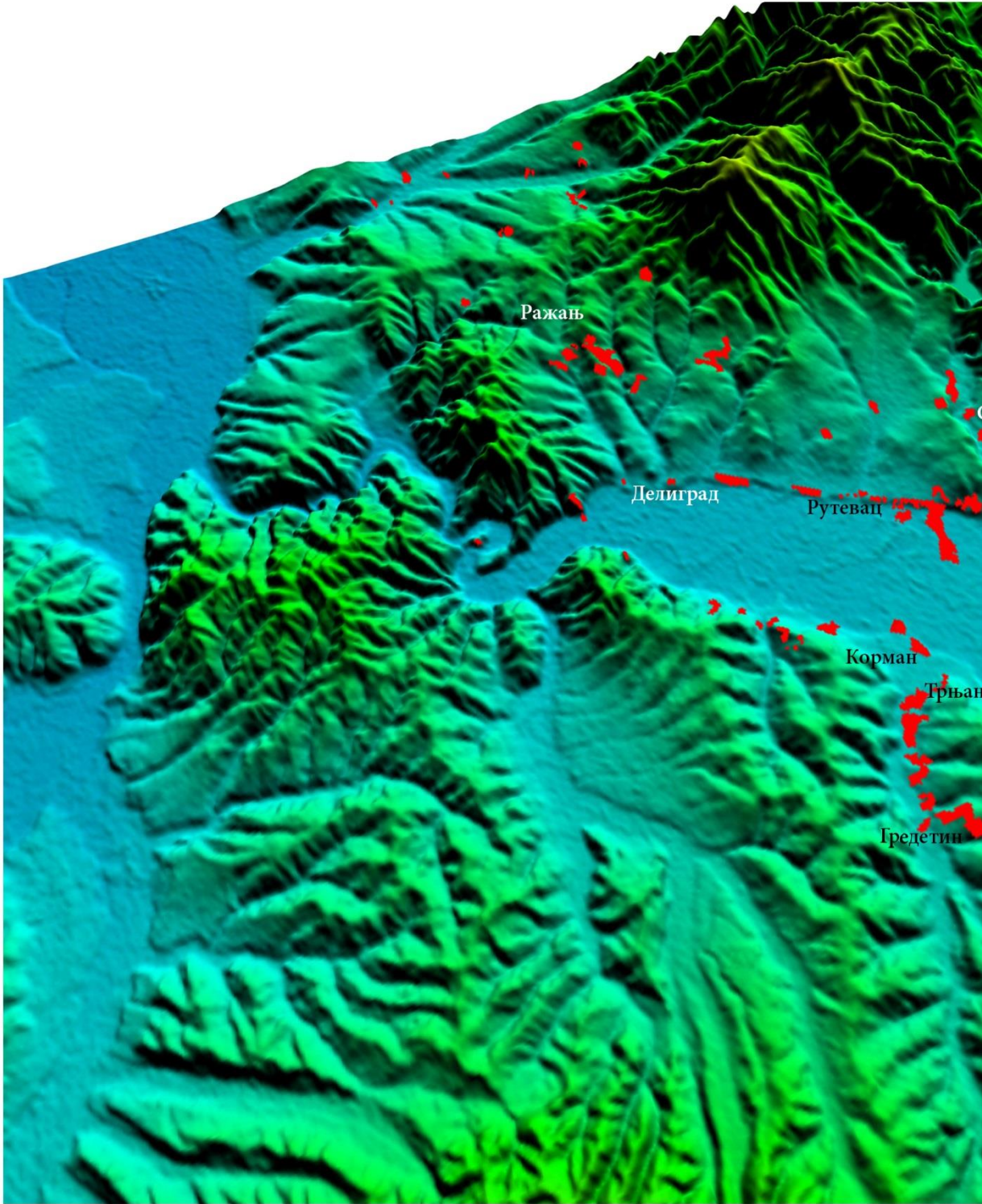
Предговор

Изложба „Алексиначко Поморавље од праисторије до средњег века, нова сазнања“ представља резултате након друге од три истраживачке кампање пројекта „Археолошка проспекција алексиначке општине“ који Археолошки институт у Београду изводи у сарадњи са Завичајним музејем у Алексинцу. Основни циљ пројекта је проучавање концепта насеља и система насељавања Алексиначког Поморавља и његовог залеђа од каменог доба до средњег века. За остатке насеља и станишта препознатих на основу присуства археолошког материјала (предмети, остаци објеката или грађевинског шута) на површини тла током теренске проспекције бележена је апсолутна позиција која се може пребацити на геореференциране дигиталне топографске, геолошке, геоморфолошке и педолошке карте да би се установио однос између места насеља и природних ресурса у њиховој непосредној околини или других погодности попут комуникација или заштите које то место пружа. Поједина налазишта су фотографисана из ваздуха што је значајно помогло у микрогеографском сагледавању саме топологије насеља. На тај начин открива се који су параметри различитим заједницама у прошлости били од суштинске важности приликом одабира места насеља, а затим међузависност и повезаност насеља у систему насељавања. На основу тих података могуће је израдити и модел предвиђања места насеља који помаже у откривању нових налазишта. Овим истраживањем допуњена су таква сазнања за археолошка налазишта позната од раније, а откривена су и нека нова. Такође, на основу затеченог стања на терену систематизована је и угроженост евидентираних археолошких налазишта на територији општине за које је сада могуће установити приоритетне кораке заштите. Са друге стране, пројекат има за циљ да подстакне археолошку делатност даљим истраживањима у алексиначкој општини која садржи богату археолошку баштину и подигне свест о њеном очувању. Изложба приказује предмете, објекте и насеља из различитих периода евидентираних током теренске проспекције али и начин на који је она спровођена током археолошких истраживања пројекта. Такође, осим предмета сакупљених током археолошке проспекције изложен је и одређен број предмета из збирке Завичајног музеја у Алексинцу који нису део његове сталне поставке. Ови предмети су махом нађени случајно, током пољопривредних или грађевинских радова претходних деценија, а доспели су у Завичајни музеј преко житеља алексиначке општине као поклони или откупи.

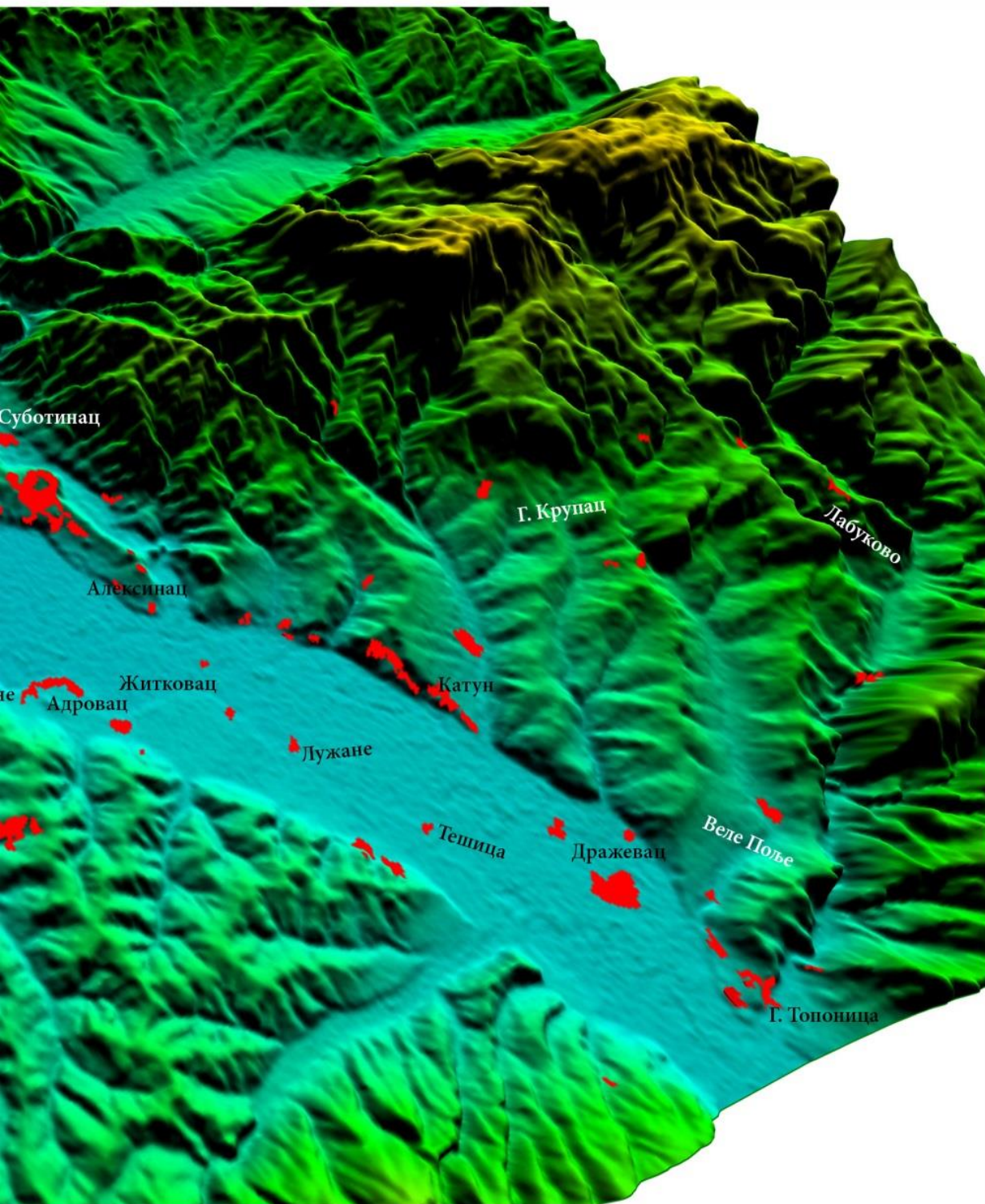
Посебно се захваљујемо др Гордани Јеремић за ближе одређивње натписа са алексиначког миљоказа и Нини Дракулић на конзервацији и реконструкцији предмета приказаних на изложби.

Аутори

Тродимензионални модел терена Алексиначког Поморавља са назначеним областима истраженим током две кампање рекогносцирања алексиначке општине

ПАЛЕОЛИТ АЛЕКСИНАЧКЕ КОТЛИНЕ

Алексиначку котлину човек је насељавао још у давној прошлости, о чему сведоче артефакти прикупљени на речним терасама Алексиначког Поморавља израђени од кремента и речних облутака. Они потичу из времена које сеже и до неколико стотина хиљада година у прошлост, које данас називамо старијим каменим добом или палеолитом. Током овако дугог периода (од око 2,6 милиона година до пре око 10.000 година) долазило је до екстремних климатских промена – смене ледених доба и топлих периода, које су мењале природно окружење, а самим тим биљни и животињски свет. Иако многе врсте нису преживеле ове промене, до данашњих дана опстао је човек.

Старији палеолит Европе почиње са хомо еректусом, заједничким претком неандерталаца и савремених људи. Средњи палеолит обележава искључива доминација неандерталца, у периоду од пре 250 до 40 хиљада година, када савремени човек почиње да насељава Европу и чији се културни остаци везују за епоху горњег палеолита.

Трагове насељавања раних људских заједница најчешће налазимо у пећинама, док су природне целине као што је Алексиначка котлина веома занимљиве за сагледавање динамике њиховог живота. Наиме, насељавање речних долина попут Алексиначког Поморавља било је привлачно палеолитским ловцима јер су обилувале крдима крупних биљоједа – мамута, бизона и коња које су ловили, али и због квалитетног кремента, погодног за израду алатки, који се у виду облутака налази у речним наносима водених токова на овом подручју. Недавна истраживања суседне Нишке котлине, утврдила су да најстарији антрополошки трагови човека код нас сежу до пре пола милиона година. То потврђује налаз вилице заједничког претка неандерталца и савременог човека пронађен у пећини Мала Баланица у Сићевачкој клисури, старости од близу 500 хиљада година. Палеолитском периоду припадају и остаци мамута из збирке Завичајног Музеја у Алексинцу пронађени у наносу шљунка Јужне Мораве код села Јасење 1967. године.

У другим деловима Европе који имају континуитет истраживања овог периода, одавно су откривена велика налазишта старијег каменог доба у долинама Дона, чешке Велике Мораве и горњег Подунавља. Могућности за откривање налазишта старијег каменог доба у речним долинама Алексиначког поморавља су велике, будући да је Морава највећа река Балкана. Међутим велики проблем представља и њихово лоцирање јер су остаци живота из овог периода данас покривени речним наслагама и најчешће бивају откривени случајно – ерозијом терена, копањем бунара или темеља неког већег објекта.

НЕОЛИТ И ЕНЕОЛИТ АЛЕКСИНАЧКЕ КОТЛИНЕ

Неолит. Под неолитом се подразумева раздобље људске прошлости у коме се дешавају процеси као што је припитомљавање животињских и биљних врста, што је за собом повукло и промену у начину живота која се огледа у подизању вишесезонских или сталних насеља. Јавља се карактеристичан репертоар алатки од окресаног камена, а почиње да се израђује оруђе и од глачаног камена. Овај

период такође одликује широка производња и употреба керамичких предмета. Током неолита (6000 – 4500. год. п. н. е.), Алексиначка котлина је била густо насељена. О томе сведоче бројна насеља из средњег и млађег неолита која су углавном лоцирана у близини алувијалне равнице Јужне Мораве. Насеља из периода старчевачке културе (средњи неолит) евидентирана су на речним терасама. Станишта су била у виду полуукопаних или надземних кућа, а економија се заснивала на земљорадњи, сточарству, лову и риболову. Занатска делатност огледала се у производњи карактеристичне керамике украшене осликаним мотивима, огрубљивањем површине, отискивањем, урезивањем и др. Најзначајнија налазишта из овог периода су: Друговац код Црнокаљачке баре, локалитет Урвине код Алексиначког Бујмира, Коњарник у атару села Моравац, Оштра чука код Лужана, Утрине код села Липовца, Панађур код Велепоља и Ђузин брег код Горње Топонице.

У периоду млађег неолита, током винчанске културе, у Алексиначкој котлини су се развијала дуготрајна насеља услед пораста популације. Становало се у надземним кућама изграђеним од блата и дрвета са више просторија. Становништво се бавило земљорадњом, сточарством, ловом, риболовом и разноврсним занатима о чему сведоче пронађене алатке различите намене. Поједине локације биле су насељаване током дугог временског периода и сведоче о континуираном културном развоју током млађег неолита. Најзначајнија налазишта из овог периода су: Друговац код Црнокаљачке баре, Утрине код села Шетка, Друго алексиначко окно код Алексиначких рудника, Пуњанска река код Брадарца, Неине њиве код Катуна, Панађур код Велепоља и локалитет Градина код Каоника, док су на ражањском платоу шездесетих година прошлог века истраживани локалитети Лукински брег код села Витошеви и Црнокаљачка бара.

Енеолит. У време бакарног доба (4500 – 2200. год. пре н. е.) дошло је до значајних промена у економским, друштвеним и културним сферама живота популација које су живеле на огромном простору данашње Европе и Азије. Те промене су се различито манифестовале у појединим регијама и микрорегијама југоисточне Европе и биле су тесно повезане са металургијом бакра и усложњавањем друштвених односа. Експлоатација самородног бакра и бакарне руде, као и обрада метала постојали су још у касном неолиту али шира употреба предмета од бакра и злата, првенствено накита, али и оруђа и оружја почиње у енеолиту. Неуједначена распрострањеност металуршких ресурса створила је основе за израженије разлике међу тадашњим заједницама, а самим тим већу несигурност и учестале сукобе, који се одражавају у све већој потреби за стварањем организације одбране, те се стратегија насељавања мења и често се запоседају природно заштићене градинске локације.

Процес прелаза из неолитског у енеолитски период на подручју југоисточне Европе није био нагао, започео је већ у познеолитским културама и трајао је све до њиховог краја, када се појављују прве праве културе бакарног доба. Захваљујући појави запреге и кола, евидентираних у карпатском басену током бакарног доба, настала је интензивнија мобилност заједница, размена идеја и упознавање нових технологија, што се манифестовало прихватањем културних елемената из више различитих региона. Област јужноморавског слива била је захваћена дугим и континуираним развојем Бубањ-Салкуца-Криводол културне групе, која представља део једног ширег, источнобалканског културног комплекса кога карактерише керамика украшавана специфичном техником графитирања.

У Алексиначком Поморављу евидентирана су малобројна насеља из раног и касног енеолита. Поред тога, та насеља су била знатно мања и оснивана су на другачијим микролокацијама од неолитских. Упркос томе, и даље се становало у надземним кућама, економија се заснивала на земљорадњи, сточарству, лову, риболову и сличним занатима као током неолита. Енеолитска налазишта у Алексиначкој котлини су: Јеленац у Алексинцу (касни енеолит), Јазбине код Трњана (рани и касни енеолит), Чивлак у Горњој Топоници (касни енеолит), Градиште код манастира Св. Роман у селу Прасковче (касни енеолит).

A landscape photograph showing a hillside with a large, prominent rock formation in the background. The foreground is covered in dry, brownish vegetation and rocks. The sky is overcast and grey.

МЕТАЛНА ДОБА АЛЕКСИНАЧКЕ КОТЛИНЕ

Бронзано доба. Период бронзаног доба обележава етапу у којој напредује техника обраде метала и његова експлоатација из руда, чиме се усавршава и повећава производња оруђа, оружја, накита и других употребних предмета од метала. Метални предмети су била вредна и тражена роба, чија је израда и размена обезбеђивала моћ, престиж и богатство, док је поседовање ресурса увећавала моћ појединаца или групе. Неравномерна распрострањеност рудног блага, поготову када се има у виду да је за производњу бронзе потребно истовремено коришћење две врсте рудних лежишта (бакар и калај), појачала је потребу за трговинском разменом између удаљених области. Људске интеракције везане за металургију, трговину, ратовање и нове технолошке иновације условиле су да бронзано доба буде епоха коју карактерише јаче раслојавање у оквиру тадашњих заједница, које доводи до друштвеног и територијалног диференцирања и до формирања племенске елите.

Бронзано доба, грубо узевши, обухвата готово читав други миленијум пре нове ере и може се поделити у три основне фазе. У Поморављу ова епоха почиње са Бубањ-Хум III културом, при самом

крају III миленијума, а наставља се протоватинском фазом исте културе (1900-1700. године п. н. е.). Средње бронзано доба у целом Поморављу припада ватинској култури (1700-1400. године п. н. е.), док позно бронзано доба обележавају, у северном делу Поморавља параћинска, а у јужном Медијана и брњичка културна група.

Бронзано доба у Алексиначкој котлини документовано је углавном на основу гробних налаза из некропола: Утрина (рано бронзано доба) и Школска градина у селу Рутевцу (позно бронзано доба), Циглана у Житковцу (позно бронзано доба), док је на територији ражањске општине истраживана некропола у атару села Маћија (позно бронзано доба). Случајни налаз микенског мача из атара села Мозгова опредељен је у касно бронзано доба и врло је могуће да представља гробни прилог брњичке културне групе.

Насеља бронзаног доба нису најјасније дефинисана јер је површински материјал слабо заступљен и готово по правилу помешан са материјалом из млађих епоха. Керамички фрагменти из бронзаног доба регистровани су углавном на равничарским локацијама уз обале река: Друговац у Црнокаљачкој бари (рано бронзано доба), Бресје у Суботинцу (позно бронзано доба), локалитети Баре (рано и позно бронзано доба) и окућница Саше Ристића (позно бронзано доба) у Рутевцу,

Железничка станица у Витковцу (средње бронзано доба), Позлатска река у селу Позлата (позно бронзано доба). На ражањском платоу налазишта из бронзаног доба евидентирана су на локалитетима Маркова бара у Међару (средње бронзано доба) и Пардичка река у Пардику (позно бронзано доба). Једино насеље градинског типа у коме је заступљена керамика из бронзаног доба регистровано је на локалитету Градиште у атару села Прасковче.

Гвоздено доба. Гвожђе је почело да се користи крајем III миленијума п. н. е. у Анадолији, мада су гвоздени предмети до XII века п. н. е. представљали реткост, када металургија гвожђа почиње да се шири на Блиском Истоку. Оно је почело да се озбиљније експлоатише тек крајем II миленијума п. н. е.

Основна подела гвозденог доба на старије (халштат) и млађе (латен) извршена је у европској археологији још крајем XIX века. У Поморављу се старије гвоздено доба може поделити у три основне фазе (I-III) у трајању од краја XIII до IV века пре н. е, док млађе гвоздено доба (IV) обухвата период од III века п. н. е. до римских освајања. Гвоздено доба I (око 1300-750 п. н. е.) представља даљу еволуцију култура позног бронзаног доба (Брњичка, Параћинска, Медијана група) уз низ културних новина и приметним утицајем страних елемената из Подунавља и Повардарја. Гвоздено доба II (око 750-550 год. п. н. е.) карактерише појава културе (Басараби група) коју одликује керамика украшена у тремоло техници и која се може повезати са превирањима насталим Кимерском сеобом око 720. год. п. н. е. Гвоздено доба III (550-300 год. п. н. е.) везује се за појаву јасно раслојеног друштва и појаву луксузних предмета попут појасева типа Мраморац који се везују за трибалски етнитет. Латен или гвоздено доба IV (300-29 год. п. н. е.) обележено је јаким утицајем Келта са севера и хеленистичке цивилизације са југа, а одликује се иновацијама у металургији и употребом витла у керамичкој производњи.

Алексиначка котлина и Ражањски плато густо су насељени у периоду старијег гвозденог доба па су у овој области регистровани бројни локалитети: Железник код села Миљковац, Санаторијумско гробље код Горње Топонице, Тресибаба код Дражевца, Жљебуља и Шопића страна у атару села Катун, Петрово ограђе у Ал.Бујмиру, Глоговички брег у селу Глоговица, Градиште на брду Паниче и локалитет Варош у Вакупу, Бресје у Суботинцу, Коњарник у Моравцу, локалитет Јаз у Трњану, Црква Огњене Марије и Зиндан у Ђићини, Градиште и локалитет Татарин код Прасковчета, Друговац код Црнокаљачке Баре, Липовац у Рујишту, Ливаде изнад Лојза у Шетки, Маркова бара код села Маћере, Конопљиште код Новог Брачина.

Млађе гвоздено доба регистровано је на локалитетима: Друм код села Сечаница, Млин у Горњој Трнави, Ограђе у Дражевцу, Сребрница у Липовцу, црква Св.Јована у Врћеновици, Чукар у Бољевцу, локалитет Царина у Вакупу, окућница Врећића у Рутевцу и Јовановац у Новом Брачину.

A photograph of an archaeological site showing a brick wall or foundation. A black and white checkered scale marker is placed on one of the bricks. The ground is dark and uneven, with some dry grass and soil. The text is overlaid on the bottom right of the image.

АНТИЧКИ ПЕРИОД АЛЕКСИНАЧКЕ КОТЛИНЕ

Римско освајање Алексиначког Поморавља уско је везано за судбину централнобалканских провинција (Дарданије и Мезије), чије покоравање је отпочело 75. године п. н.е. када је римска војска под командом Гаја Скрибонија Куриона, извела двогодишњи војни поход до обала Дунава (bellum Dardanicum) наневши тако тежак ударац локалним племенским заједницама. Међутим, ова победа није представљала и коначно припајање ових области римској републици. Ратовањима Марка Креса у Дарданији, Мезији и трибалским земљама 29. и 28. год. п. н. е., окончано је освајање ових области, а најкасније до 9. године нове ере, све територије јужно од Дунава прикључене су римској држави.

Пре римског освајања, локална племена су била једина политичка организација у Поморављу која је касније ушла у административни систем провинције Горње Мезије. Током прва два века нове ере, упоредо са стабилизацијом римске цивилизације, староседелачке заједнице прихватају античке технолошке иновације, али и даље чувају старе обичаје и негују традиционалну културу. Ове разлике нестају тек током III века, када се старобалкански народи са територије Србије утапају у културни и друштвени ентитет Римске Империје. Културну аутохтоност домаћег становништва најбоље осликавају погребни обичаји који су се сачували у пракси сахрањивања под тумулима из периода раног Царства, а откривени су у атарима села Ћићине, Моравца, Нозрине и Тешице.

Мало је података о насељима староседелаца у римско доба али вероватно да је већину чинило сеоско становништво. Ако се изузму легијске и муниципалне територије, као и приватни поседи (*latifundium*), у периоду раног Царства готово све остало становништво чинили су такозвани peregrini тј. слободно староседелачко становништво које није имало римска грађанска права. Њихово укључивање у јавни живот Царства ретко је практиковано пре II века и било је ограничено на појединачне случајеве. Планским насељавањем римских грађана у ове области, формиран су градски центри који су постепено утицали на романизацију локалног становништва. Каракалиним едиктом 212. год. већина староседелачког становништва је укључена у заједницу римских грађана. Трагови мањих насеља ван главних путних праваца регистровани су на преко 50 локација у алексиначкој области.

На веома рану експлоатацију ових области утицала је повећана потреба Римске империје за рудама метала и значајни комуникациони правци који су водили кроз Поморавље и Понишавље. Поред тога, на развој насеља утицала су и друга природна богатства попут плодних долина река Нишаве и Мораве, као и обиље термалних извора погодних за бањска лечилишта (Нишка Бања, Медијана, Бања Топило, Рибарска бања, Сокобања). Ипак, највећи број насеља настао је дуж магистралних и локалних путева. Како су поједини региони богати одређеним сировинама често били удаљени од главних саобраћајница, убрзо је развијена и мрежа мањих локалних путева.

Комуникације на овим просторима су се развиле веома рано, можда још у првим деценијама I века н.е. и вероватно су пратиле трасе ранијих, предримских путева. Кроз Алексиначко Поморавље пролазио је један од најзначајнијих античких друмова који је повезивао Европу са Блиским Истоком (Виминацијум-Наисус-Сердика-Константинопољ) познат под називом *Via Militaris*. Дуж ове трасе временом су настала многа насеља, која су имала одређене намене: мансија (*mansiones*), у којима се могло преноћити, снабдети храном и другим потребама, мутација (*mutationes*), свратишта и мањих одморишта где су могли да се промене коњи и запреге, и градова (*civitates*).

Према средњовековним преписима античких итинера (као што је Појтингерова табла), на деоници од састава две Мораве до Наисуса забележене су четири успутне станице: Президијум Дазмини, Мутацио Камете, Президијум Помпеи, Президијум Грамријане или мутацио Рапијана. Ове станице могле су се налазити у близини данашњих насеља, редом, од Новог Брачина, Ражња, Ћићине-Рутевца и Дражевац-Тешица-Липовац.

Сви важнији римски путеви били су обележени миљоказима, чију је израду и постављање финансирао држава. Обично су били распоређени на раздаљини од једне римске миље, која у метричком систему износи око 1480 m. Они су садржали велики број важних података, попут обавештења о раздаљини између два места на путу, детаља о владару или неком другом званичнику задуженом за изградњу или поправку путева, а често су постављани и у функцији царске пропаганде. Због великог броја и важности саопштења на миљоказима, развијен је посебан систем скраћеница, како би на релативно малом простору били исписани сви значајни подаци.

Остаци једног таквог миљоказа који је приказан на изложби, потичу са локалитета Зиндан. Такође, познато је да постоји још фрагмената миљоказа са територије Алексиначке котлине који потичу из Новог Брачина и Вртишта.

КАСНА АНТИКА И СРЕДЊИ ВЕК АЛЕКСИНАЧКЕ КОТЛИНЕ

Касна антика је термин којим се обележава прелазни период историје Европе из старог у средњи век. За почетак касноантичког периода обично се узима почетак владавине цара Диоклецијана (284-305) и његове реформе које су успоставиле политички систем домината, док се као датум коначног краја антике зависно од истраживача, обично узима владавина византијског цара Ираклија (610-641) и појава исламске вероисповести на историјској сцени.

Касноантички период је време драматичних политичких, економских и културних промена. Увођење хришћанства као службене, а на крају и једине дозвољене религије на простору Римског Царства, доводи до постепеног гашења давно устаљене грчко-римске културе, док Велика сеоба народа уништава Западно Римско царство (475. године) и изазива драстичне промене на етничкој и културној карти Европе.

Неоаметан развој римских насеља у областима Јужног Поморавља узнемирила су померања варварских народа. Нестабилност у балканским провинцијама осетила се већ средином III века продором Гота, који су заустављени тек након битке код Наиса, 269. године. Наредна, све чешћа пробијања римског лимеса као и унутрашња криза у Царству, довели су до напуштања равничарских слабо брањених насеља.

Спорадично насељавање безбеднијих локација почиње са Хунским продором (375. године) кроз „Врата народа“, који изазива низ померања варварских племена на границе Царства. Све већа несигурност кроз читав следећи век допринела је да се велики број Ромејских насеља нађе у оквирима утврђења подигнутих на брдским положајима погодним за одбрану. Таква ситуација није заобишла ни Алексиначку котлину па се јавља читав систем утврђених насеља на узвишењима, међу којима су највећи значај имале градине у атарима села: Бовна, Липовца, Лабукова, Врћеновице, Кулине, Породина и Витковца.

Учестале пљачкашке акције Авара и Словена у другој половини VI века довеле су до коначног страдања подунавског лимеса 602. године. Напуштање каструма означава крај систематске одбране дунавске границе и дотадашње тактике царских трупа, што је омогућило несметан продор словенских племена која колонизују широку територију Балканског полуострва. Тако је Пелопонез средином VIII века, према речима Константина Порфирогенита, био словенска земља. Археолошке трагове те колонизације представљају седишта Словена на којима се налази карактеристична керамика и некрополе са урnama.

Керамички инвентар првих словенских досељеника углавном представљају мањи лонци израђени на спором витлу или без његове употребе, од глине са примесима муља, песка и вероватно органских материја или угљена, што утиче на стварање рупичасте површине након печења. Најкарактеристичнији украсни мотив је урезана валовница, док боја посуде услед начина печења добија различите нијансе. Таква словенска керамика се према постојећим аналогијама може датовати у VI-VII век и представља праву реткост, а на територији Алексинца је регистрована на градинским насељима код села Бовна и Врћеновице.

За период од VII до IX века нема конкретнијих сведочанстава о алексиначком крају тако да се мало зна о даљем развоју словенских насеља. Из малобројних византијских извора сазнајемо да је византијски цар Нићифор I (802-811) спроводио колонизациону политику у балканским земљама, па су становници малоазијских тема продавали своје поседе и одселили се у Склавинију, тј. на словенизирана подручја, где су као досељеници добијали нову земљу у обавезе војне службе. Иако је оваква политика Византији повратила извесне територије (Македонију, Епир, Далмацију), унутрашњост централног Балкана, заједно са Поморављем, остала је изван домена Царства. Са друге стране, номадски преци Бугара су 680. године прешли Дунав и на територији између Дунава и планине Балкан наметнули власт словенском становништву. Бугарски кагани су најкасније до 827. године покорили област око Мораве и Тимока. Иако тачне границе у овом периоду нису познате, изгледа да је област Алексиначког поморавља била под влашћу Бугарских владара све до пропасти Самуиловог царства 1018. године. Археолошки материјал из периода IX-XI века слабо је заступљен, па нема довољно података за ближе одређивање етничког простора. Једини споменик чији корени потичу из овог времена представља манастир Св. Романа на јужним обронцима Послонских планина, а његова градња се везује за IX или X век.

Наредних 150 година област алексиначке котлине била је под влашћу Византије, од владавине Василија II Бугароубице. Археолошка сведочанства о овом периоду византијске доминације позната су на основу налаза типичног чанкастог новца (трахеј) и карактеристичне керамике. Ископавањима комплекса Липовачког манастира Св. Стефан установљено је постојање некрополе која је била у употреби пре изградње цркве, а према ретким археолошким налазима може се оквирно датовати у период XI-XII века. Археолошки материјал из овог периода среће се на градинским локалитетима у Бовну, Врћеновици, Лабукову и Липовцу, док се у долињским насељима заступљени у атарима села Ђићине, Дражевца и Горње Топонице.

Алексиначка област се налази под византијском управом све до владавине Стефана Немање, који је у периоду 1180-1190. године освојио области које спадају у регион данашње југоисточне Србије. Овим освајањем територија Алексиначке котлине остаје гранична српска област све до турског освајања.

Одлика друштвено-економског развоја Алексиначке котлине током српске доминације је издвајање мањих средњовековних жупа са својим засебним трговачким центрима, селима, црквама и утврђењима чији трагови и данас постоје. На основу писаних извора од XII до XV века, природно-географских целина и археолошких остатака установљено је 7 жупа у алексиначкој котлини: жупа Реке (област око ушћа Моравице), жупа Загрлата дуж тока Рибарске реке, жупа Пешчаница у сливу Радевачке реке, жупа Турија око тока истоимене реке, жупа Липовица (јужни обронци Лесковика и слив Светостефанске реке), жупа Тополница (долина реке Топонице), жупа Голак (висока област на јужним обронцима Озрена и Девике).

Турски принц Муса је у походу 1413. год. разорио градове Бован, Липовац, Трубареву и Сталаћ. Иако је деспот Стефан Лазаревић убрзо повратио изгубљене градове, то је било само привремено, до 1427. године, када поново падају под турску власт освајањима султана Мурата II. Археолошки споменици из овог периода представљају рушевине градова и утврђења: Болвна, Липовца, Јерининог града у Трубареву, Сталаћа и града Железника у Миљковцу као и у бројним црквама и манастирима које су одолеле зубу времена.

Турским освајањима и коначним падом Српске деспотовине завршава се интересна сфера овог археолошког проучавања Алексиначке котлине и њене ближе околине.

Каталог

1. Мустеријенски шиљак

Мустеријенски шиљак израђен на псеудо-левалуа одбитку измењене осе одбијања у односу на осу алатке. На проксималном крају очувана је оригинална спољна површина сировине - кортекс. Са дорзалне стране видљиви су негативи припреме ивице језгра пре одбијања - фасете, а са вентралне плитак маргинални парцијални ретуш. Два негатива при врху алатке су оштећења настала приликом употребе. Левалуа технологију у окресивању алатки од камена користили су неандерталци.

Датовање: средњи палеолит
Локалитет: Старо (Вампирско) гробље
Материјал: рожнац

2. Пострушка

Пострушка израђена на левалуа одбитку. На дисталном крају очувана је оригинална спољна површина сировине – кортекс. Са дорзалне стране видљиви су негативи припреме језгра изведени пре одбијања који гравитирају ка центру алатке и указују на центрипеталну припрему. На левој ивици изведен је континуирани ретуш. Левалуа технологију у окресивању алатки од камена користили су неандерталци.

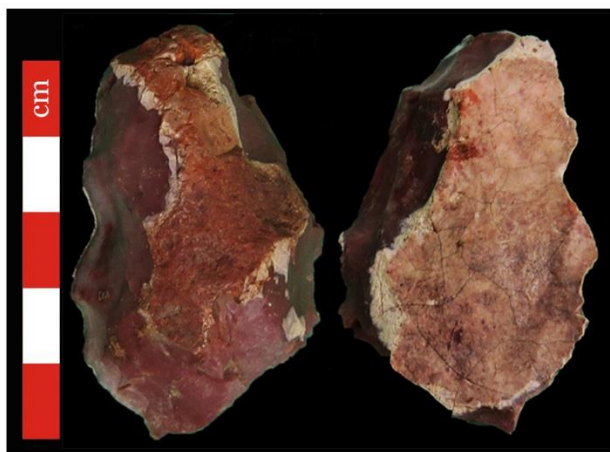

Датовање: средњи палеолит
Локалитет: Мала Кितिца
Материјал: кварцит

3. Пострушка

Билатерално окресана шарентијенска пострушка са две радне ивице, израђена на дебелом одбитку. Платформа није очувана, а алатка је израђена на маргиналном комаду сировине. На дорзалној страни алатке очувана је оригинална спољна површина сировине – кортекс. Са дорзалне стране видљиви су негативи стрмог и инвазивног ретуша, а са вентралне стране инверзан ретуш чине три плитка негатива. Иако је алатка стрмо и инвазивно ретуширана, не поседује карактеристичне *Кина* елементе као што је степенаст ретуш. Шарентијенску технологију у окресивању алатки од камена користили су неандерталци у периоду од пре 250.000 до 90.000 година.

Датовање: средњи палеолит
Локалитет: Шабазовица
Материјал: рожац

4. Антропоморфна фигурина

Торзо антропоморфне фигурине израђене од слабо пречишћене глине. На глави су очуване три од четири перфорације које су могле да служе за качење фигурине или за причвршћивање неке органске материје која је представљала косу или одевни предмет. Нос је дугачак и изражен, брада је само наглашена, док уста нису представљена. Очи су пластично представљене и уоквирне урезаном линијом. Лево око фигурине је још током израде, пре печења, било оштећено. Недостају обе руке и доњи део тела, тако да се њихов положај не може са сигурношћу реконструисати. На очуваној површини тела налази се једна коса урезана линија.

Датовање: касни неолит
Локалитет: Брадарац
Материјал: печена земља

5. Антропоморфна фигурина

Доњи део тела и лева нога фигурине израђене од пречишћене глине. Представља женску фигуру са наглашеним облицима. Трбух и задњица фигурине су наглашени, док су ноге фигурине спојене у стојећем ставу.

Датовање: касни неолит
Локалитет: Катун
Материјал: печена земља

6. Зооморфне фигурине

Зооморфне фигурине израђене од пречишћене глине. Представљају четвороножне животиње (пас ?, свиња ?) врло стилизовано израђене. Приказане су без морфолошких детаља и орнаментике.

Датовање: неолит
Локалитет: Друговац (Црни као)
Материјал: печена земља

7. Жртвеник

Жртвеник израђен од фино пречишћене глине, четвороугаоног реципијента. Орнамент изведен урезивањем косих на ногама, а вертикалних линија на бочним странама.

Датовање: неолит
Локалитет: Кагун
Материјал: печена земља

8. Жртвеник

Фрагментовани жртвеник од пречишћене глине. Очувани су дно реципијента и бочна страна жртвеника. Орнамент је изведен убадањем у виду троугаоних рупица и линијски се протеже око жртвеника испод линије дна.

Датовање: рани/средњи неолит
Локалитет: Коњарник - Моравац
Материјал: печена земља

9. Жртвеници

Фрагментовани жртвеници израђени од пречишћене глине.

а. Део обода, реципијента и ноге жртвеника са дугметастиим протомом. Површина је украшена урезаним косим линијама.

б, в. Фрагменти троугаоних реципијанта жртвеника украшених косим урезаним линијама (б) и изломљеним линијама у виду спирала или ромбова (в).

г-ђ. Ноге жртвеника украшене урезаним изломљеним линијама у виду траке (г и д) и изломљеним линијама у виду ромбоидне спирале (ђ).

Датовање: касни неолит
Локалитет: Катун
Материјал: печена земља

10. Мач

Микенски тип мача са уским сечивом, наглашеним централним ребром и рукобраном у облику рогова. Очувани су део дршке, раме и горњи део сечива. Нитнама присутним на очуваном делу рукохвата и језичцима била је причвршћена оплата дршке. Овакав тип мача јавља се током бронзаног доба Егеје од краја 16. века п.н.е. и ретко се јавља ван матичне територије.

Датовање: позно бронзано доба
Локалитет: Суботинац - Гувниште
Материјал: бронза

11. Фибула

Фибула каснолатенске схеме од ливене бронзе са глатким луком ромбоидног пресека и вероватно четвороструко навијеном спиралом са унутрашњом тетивом која није у целости очувана. Стопа је плочаста и на њеној горњој ивици очуван је фрагмент који указује на постојање протома или раскуцане бронзане жице која је била посувраћена и везана за лук фибуле петљом или спиралним навојем. Горња страна стопе изровашена је плитким, кратким, дијагоналним линијама. Овакав начин израде фибула везује се за Келте.

Датовање: позно гвоздено доба
Локалитет: Станци, Горњи Крупац
Материјал: бронза

12. Стаклене чаше

Античко стоно стаклено посуђе - дно чаша од ваљаног квалитетног стакла без оловних примеса. Као вид луксузног посуђа, често уметничке израде, које се често не очува у целости, чаше нису хронолошки осетљиве, али сведоче о присуству друшвене елите.

Датовање: антички период
Локалитет: Зиндан
Материјал: стакло

13. Амфора

Реконструисана стона крчаг - амфора која је служила за чување вина врхунског квалитета. Радионица непозната. Израђена је од фино пречишћене глине. Тело амфоре је вретенастог облика, левкастог врата и уског отвора са две паралелне пљоснате дршке које се спајају са вратом испод нивоа обода. Није хронолошки осетљив тип, а везује се за касну антику. Припада типу 29 (према Heinrich Dressel: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, band XV, Berlin 1899).

Датовање: антички период
Локалитет: Зиндан
Материјал: печена земља

14. Гвоздени алат

- а. Будак уског, на крају лепезасто проширеног сечива, неојачане обле ушице са кружним отвором за дршку. Ушица је у истој равни или под малим углом у односу на сечиво. Тип А.
- б. Мотика трапезоидног сечива, призматичне ушице са крајем у облику чекића и кружним отвором за дршку који је под углом у односу на сечицу. Тип А варијанта а.

Датовање: антички период
Локалитет: Зиндан
Материјал: гвожђе

15. Гвоздени алат

- а. Чекић са два равна, уска, тупо завршена крака, проширен уз кружни отвор. Тип А.
- б. Сврдло са сечивом кашикастог облика и дршком правоугаоног пресека које се стањује на крају ради фиксирања обртне полуге. Тип А варијанта ц.
- в. Косир широког, благо лучно повијеног сечива са усадним трном. На тупој страни сечице налази се испуст у виду мале секире. Тип Ф.
- г. Врх сврдла са спирално увијеним сечивом. Тип Б.

Датовање: антички период
Локалитет: Зиндан
Материјал: гвожђе

16. Гвоздени алат

а. Секира-мотика

б-д. Српови са сечицом у облику полуелипсе и усадним трном четвртастог пресека. Тип А варијанта б

ђ. Коса благо повијеног сечива са пљоснатим широким трном за усађивање дрвене дршке који је под тупим углом у односу на сечиво. Тип Б.

е. Назубљено сечиво тестере са једним отвором за ексер. Сечиво може припадати тестери са рамом, тракастој тестери и лучној тестери. Тип Д.

Датовање: антички период

Локалитет: Зиндан

Материјал: гвожђе

17. Миљоказ

Миљоказ није у целости сачуван, а део који је доспео у музеј се састоји из више фрагмената, међу којима се издваја украшени постамент и стуб са урезаним латиничним словима и тачкама које означавају размаке између речи и реченица. Током прве фазе анализе миљоказа, прочитана су слова и речи приложени испод, а будућа истраживања даће потпуније податке о натпису и осталим елементима овог епиграфског споменика. Из ближе околине фрагменти миљоказа су познати из атара села Нови Брачин и Вртишта.

----- DAEDA-----
----- VL*----- ANVS ,
----- E , DIL , MVNNA
----- SINVC , AC , IN ,
----- , PPAPER , PR ,
----- (очувани врхови слова)

* VL спојено у један акроним

Датовање: антички период
Локалитет: Зиндан
Материјал: кречњак

18. Фрагмент посуде

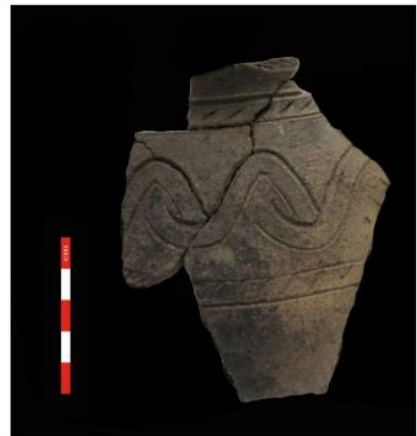
Део разгнутаг обода, врата и трбуха лонца. На трбуху урезане валовнице у више хоризонталних паралелних редова. Припада инвентару кухињског посуђа.

Датовање: X-XI век
Локалитет: Врћеновица
Материјал: печена земља

19. Фрагмент посуде

Део широко разгнутаг обода, врата и трбуха лонца. На врату и на доњем делу трбуха налази се урезана трака са косим линијама у средини. Између ових орнамената, изведена је испреплетана удвојена валовница. Припада инвентару кухињског посуђа.

Датовање: IX-XI век
Локалитет: Врћеновица
Материјал: печена земља

20. Фрагмент посуде

Део разгрнутог обода, врата и трбуха лонца. На горњем делу трбуха урезана валовница у више паралелних хоризонталних редова, а на донјем делу трбуха густо распоређене паралелне хоризонталне линије. Припада инвентару кухињског посуђа.

Датовање: X-XI век
Локалитет: Врћеновица
Материјал: печена земља

21. Фрагмент посуде

Део разгрнутог обода, врата и трбуха лонца. На трбуху посуде урезане паралелне хоризонталне линије. Припада инвентару кухињског посуђа. Овакав тип лонца може да се јави и у познијим периодима, до XV века, тако да је хронолошки ова посуда одређена у шири временски оквир.

Датовање: IX-XI (до XIV и XV) века
Локалитет:
Материјал: печена земља

22. Лонац

Реконструисани лонац широко разгнутаг обода. По целој површини орнаментисан је плитким паралелним линијама. Овакав тип лонца јавља се током целог средњег века, тако да хронолошки није осетљив, мада би се према начину израде, без употребе витла, могао одредити у период IX-XI века. Припада инвентару кухињског посуђа.

Датовање: од IX века

Локалитет: Љиљаче

Материјал: печена земља

Литература:

- Булатовић, А., 2009, Нови праисторијски налази из Рутевца код Алексинца, *Крушевачки зборник* 13, 125-136.
- Булатовић, А., Филиповић, В., 2011, Средње Поморавље у латенском периоду, у: Милошевић, Д. (ур.), Капија Поморавља, Варварин, 16-27.
- Галовић, Р., 1959, Праисторијско насеље “Јеленац” код Алексинца, *Зборник Народног музеја у Београду II*, 329-347.
- Гаршанин, М., 1973, Праисторија на тлу Србије, Београд.
- Guštin, M., Pavlović, D., 2009, Karakteristike najstarije slavenske keramike Primjer lonca iz objekta SO 11 s nalazišta Murska Sobota – Nova tabla, *Archaeologia Adriatica III*, 293-303.
- Дејановић, Д. (ур.), 1971, Праисторијске културе Поморавља и источне Србије, Каталог изложбе, Народни музеј, Ниш.
- Јанковић, Ђ., 1975, Средњовековна грччарија доњег српског Подунавља, *Balcanoslavica* 3, 89-112.
- Јевтић, М., 1992, Прилог истраживању старијег гвозденог доба са Црнокалчке баре код Ражња, *Зборник Народног музеја Београд XIV-1*.
- Јиречек, К., 1959, Војна цеста од Београда за Цариград и балкански кланци, *Зборник К. Јиречека I*, Београд.
- Ковачевић, Ј., 1981, Досељавање Словена на Балканско полуострво, *Историја српског народа, прва књига*, Београд, 109-124.
- Милановић, Д., Милојевић, П., 2013, Каснонеолитски локалитети у Алексиначкој котлини: природна средина и економски потенцијали, *Етнокултуролошки зборник књига XVII*, 73-82.
- Милојевић, П., 2015, Налази рановизантијског новца на градинским локалитетима у Алексиначкој котлини, *Караџић бр.6*, 9-27.
- Милојевић, П., Милановић, Д., 2015, Топографија праисторијских локалитета у Ражањској општини. У штампи
- Мирковић, М., 1968, Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији, Београд.
- Оршић-Славетић, А., 1936, Преисторијска налазишта у околини Ниша, *Старинар* 10/11, 174-181.
- Palavestra, A., Bankoff, A., 1985, Pozlatska reka, naselje poznog bronzanog doba, *Arheološki pregled* 26, 51-52.
- Палавестра, А., Банкофф, А., 1986, Истраживање праисторијских насеља у микрорегији Рибарске реке код Крушевца, *Гласник Српског археолошког друштва* 3, 51-62.
- Петровић, В., 2007, Дарданија у римским итинерарима, Балканолошки институт српске академије наука и уметности.
- Поповић, И., 1988, Античко оруђе од гвожђа у Србији, Народни музеј, Београд.
- Поповић, М., 2003, Липовац – трагови средњовековног властeosког боравишта, *Саопштења* 34, 157-176.
- Roksandić, M., Mihailović, D., Mercier, N., Dimitrijević, V., Morley, W. M., Rakočević, Z., Mihailović, B., Guibert, P., Babb, J., 2011, A human mandible (BH-1) from the Pleistocene deposits of Mala Balanica cave (Sićevo Gorge, Niš, Serbia), *Journal of Human Evolution*, Vol 61, Issue 2.
- Stojić, M., 1986, Gvozdeno doba u basenu Velike Morave, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet i Zavičajni muzej Svetozarevo, Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. 8, Beograd-Svetozarevo.
- Stojić, M., 1996, Le Bassin de la Morava a l'age de bronze et a la periode de transition de l'age de bronze a celui de fer, The Yugoslav Danube basin and the neighbouring regions in the 2nd millennium b.c., Beograd-Vršac.
- Стојић, М., Јоцић, М., 2006, Ниш, културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији, Београд–Ниш.
- Стојић, М., Чађеновић, Г., 2006, Крушевац, културна стратиграфија праисторијских локалитета у зони састава Западне Мораве и Јужне Мораве, Београд–Крушевац.

Tasić, N., Tomić, E., 1969, Crnokalačka Bara naselje starčevačke i vinčanske kulture, Narodni muzej Kruševac i Arheološko društvo Jugoslavije, Kruševac – Beograd.

Tasić, N., 1995, Eneolithic cultures of Central and West Balkans, Beograd.

Филиповић, В., Милановић, Д., Милојевић, П., 2015, Микенски рапир из околине Алексинца, *Весник, часопис за историју, музеологију и уметност бр.42*, Војни музеј, Београд,9-17.

Чађеновић, Г., Трифуновић, М., 2002, Градиште - Прасковче утврђење из металног доба, *Гласник Српског археолошког друштва 18*.

Чађеновић, Г., 2009, Налазишта ватинске културне групе у зони става Јужне Мораве и Западне Мораве, *Крушевачки зборник 14*, 161-171.

НАЛАЗИШТА КОЈА НЕСТАЈУ

Током теренске проспекције археолошка екипа је у више наврата наилазила на налазишта која су од стране трагача за драгоценостима оштећена у већој мери. То су најчешће утврђења, кулишта и црквишта са очуваном архитектуром из различитих периода средњег века. Платна зидова и куле рушене су механизацијом и динамитом или су поткопавана, што је довело до убрзане дестабилизације остатака архитектуре и њиховог урушавања. Да је реч о потрази за драгоценостима сведочи разбацан онај материјал који им није био од вредности. Тако отргнут из контекста из кога потиче, од осталих налаза и различитих архитектонских целина, тај материјал губи научни значај и постаје само предмет нађен на одређеном месту. Оваква пракса води затирању, одрицању и отуђењу локалног културног наслеђа, уместо жеље за сазнањем о животу алексинчана пре алексинчана у различитим периодима прошлости.

Са друге стране, уништавање налазишта култивацијом на речним терасама Јужне Мораве је процес који је одавно интензивирао увођењем пољопривредне механизације. Реч је о великом броју налазишта из различитих периода, међу којима су нарочито угрожена налазишта из периода неолита, металних доба и антике. Орање и дрљање земље сваке године извлачи и уситњава материјал, а понегде и остатке објеката. На појединим налазиштима, познатим и од раније нису спроведена заштитна ископавања, која би их спасла од постепеног уништавања и разношења материјала.

Развалине Бованског града

Укоп дубине око 10m на Витковачком градишту

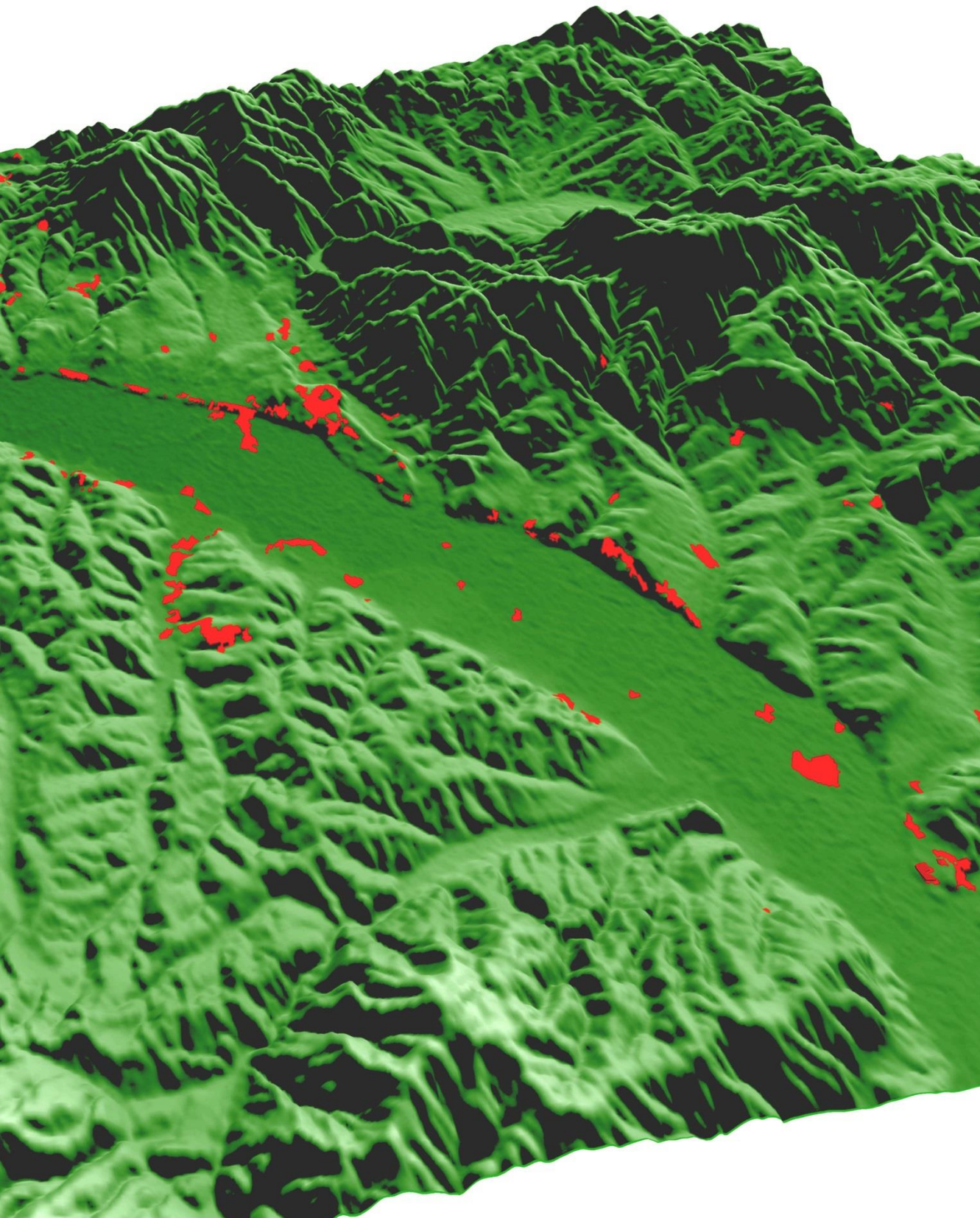

Археолошка екипа је током рада документовала управо такав случај који је репродукован на изложби. Археолошка карта Алексиначке општине која је овде представљена послужиће да прикаже налазишта у оваквим зонама, будући да је велики део њих познат од раније, односно представља приоритете заштите налазишта.

Укоп на градишту у Трубареву

Завичајни Музеј Алексинац

Аутори изложбе:
Стефан Милошевић, Ирина Кајтез

Аутори текста:
Драган Милановић, Петар Милојевић,
Стефан Милошевић, Ирина Кајтез

Издавач:
Завичајни музеј Алексинац

За издавача:
Александар Никезић, директор

Дизајн каталога:
Ирина Кајтез
Тираж:
300
Штампа:
СВЕН - Ниш

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

902.2(497.11)(083.824)

903.023.08'637'(497.11)(083.824)

94(497.11 Алексиначко Поморавље)"/1459'(083.824)

АЛЕКСИНАЧКО Поморавље од праисторије до средњег века : нова сазнања /
[аутори текста Драган Милановић, Петар Милојевић, Стефан Милошевић, Ирина
Кајтез]. - Алексинац : Завичајни музеј, 2015 (Ниш : Свен). - 36 стр. :
илустр. ; 25 cm

Тираж 300. - Библиографија: стр. 31-32.

ISBN 978-86-917433-4-5

1. Милановић, Драган, 1978- [аутор] 2. Милојевић, Петар, 1983- [аутор] 3.
Милошевић, Стефан, 1985- [аутор] 4. Кајтез, Ирина, 1989- [аутор]
а) Археолошка налазишта - Алексиначко Поморавље - Изложбени каталози б)
Археолошки налази - Алексиначко Поморавље - Изложбени каталози с)
Алексиначко Поморавље - Историја -- 1459 - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 219550476

ISBN
978-86-917433-4-5